

NÁRODNÍ KATEGORIE A SOUČASNÁ HISTORIOGRAFIE

Miloš Řezník

National Categories and Contemporary Historiography

This article is concerned with the social and cultural conditions underlying the continuing important role of concepts of national history. This continuing viability means that concepts that are ever more strikingly emerging as an alternative to national histories are actually failing to challenge them and often in fact derive from national categories (regional history as the history of regions within nations and so on). The basic circumstances underlying the demand for national histories continue to be considered problematised, but the importance of national identities for European societies remains one of the decisive factors here. In regard to national histories, therefore, the situation offers historiography an extensive but at the same time very problematic opportunity for the legitimisation of the discipline. The article is focused on European trends specifically since the end of the 1980s with particular attention to Czech historiography. In this context it then touches on several important discussions and disputes in Czech historiography over the last 15 years.

Miloš Řezník (1970) působí na Technische Universität Chemnitz, milos_reznik@yahoo.com

Každá reflexe dějin je výrazem své doby. Nikoli náhodou tak s narůstajícím odstupem času vypovídá stále více o sobě samé než o historickém období, kterému se věnuje. Stále méně – abychom použili banálního příkladu – čteme díla Palackého nebo Rankova s cílem dovědět se o českých středověkých, římských nebo pruských dějinách a stále více ze zájmu o Palackého, Ranka a 19. století. Zajímá nás společenské pozadí jejich výzkumů, kulturní podmíněnost jejich konceptů, dobový kontext považujeme za určující veličinu pro motivace a výsledky jejich historickopoznávacího úsilí. Svým vztažením k potřebám, otázkám a zájmům své doby, svou „nutnou mírou modernizace“ historické látky (G. Lukács) tak dějepisectví plní dvojí funkci: na jedné straně společenským a kulturním procesům dává výraz, na straně druhé je současně i jejich spolunositelem a formulátorem. Je pouze otázkou, nakolik se v závislosti na okolnostech a čase poměr mezi oběma funkcemi mění. V každém případě se ale zdá, že historiografie tu může být nesporně jedním z výmluvných, i když ne vždy jednoznačných indikátorů sociokulturních proměn. Tuto spolupředurčenost dobovým

kontextem s naprostou samozřejmostí předpokládáme a je sotva důvod, abychom ve vztahu k nové a současné historiografii vycházeli z předpokladů jiných.

Zvláště zajímavou se v tomto kontextu jeví otázka vztahu soudobé české historické vědy ke kategorii národa a k problému kolektivní identity obecně. Jakou funkci má dnes historiografie národních dějin? Přitažlivost tématu tu plyne hned z několika okolností. V neposlední řadě mezi ně patří současné proměny ve sféře kolektivních identit (nejen) české společnosti. Jejich hloubku a směr bude pochopitelně možné lépe posoudit až z historicky vzdálenější perspektivy – demoskopické dotazníkování současné populace tu zatím pomůže jen málo. Přesto se mnohé zdá nasvědčovat, že národní hodnoty, tedy hodnoty, které byly od počátku 19. století základním vztažným kritériem kolektivního vědomí, procházejí v současné době více než jen epizodickou relativizací. Znamenalo by to, že se zásadním způsobem mění centrální referenční hodnoty skupinového vědomí. A je to přitom ona forma skupinové identity, na jejíž formulaci, propagaci a prosazení se historiografie spolurozhodující měrou podílela tím, že představila moderně pojatý národ jako kolektivitu nejen v prostoru, ale i v čase, jako solidaritu nejen těch lidí, kteří sdíleli teritorium a jazyk *tehdy*, ale i lidí, kteří je sdíleli předtím a kteří je měli sdílet potom.

Jestliže historiografie pomáhala definovat podstatu a smysl české národní identity, nabízí se přirozeně otázka, jakým způsobem se dnes vypořádává s dlouhodobými procesy, které – ačkoli nelze, jak zmíněno, zcela vyloučit předčasnost takového konstatování – národní éru možná uzavírají. Nejde však přirozeně o to, jaký je postoj české historiografie k tomuto problému: hledání jakékoli jednoty v tomto směru by předem muselo být odsouzeno k nezdaru. Jde spíše o otázku, do jaké míry dnes dějepisectví na posuny v oblasti kolektivních identit v české společnosti reaguje, zda je reflektuje, nebo přinejmenším zda a jak jsou identity přímo či nepřímo tematizovány, propagovány, nebo naopak delegitimizovány. Předkládaný příspěvek nemůže a nemá za cíl přinést detailní, rozborem konkrétních textů doloženou analýzu zvoleného problému. Nenahrazuje problémovou analytickou studii, kterou by jistě bylo přínosné předložit. Formou několika zamyšlení se pouze pokusí problém otevřít a popsat jeho hlavní rysy.

Krise národního vědomí?

Národnost, jak známo, je historický princip, nikoli univerzální antropologická konstanta. Moderní národ a národní vědomí nejsou než výraznými, specifickými a svým způsobem fenomenálními formami kolektivního vědomí lidí, jak se vyvinuly od konce 18. do 20. století coby centrální aspekt a forma skupinové příslušnosti drtivé většiny příslušníků západní civilizace a civilizací, které jí byly ovlivněny. Nacionalismus v hodnotově neutrálním, širším smyslu jako dominance

národního principu ve složité skladbě kolektivních identit tak představuje svébytnou fázi, ale ne více než právě jen fázi, v jejím historickém vývoji. Ten je poznamenán vznikem a zánikem, přeměnami a reformulacemi a také proměnami ve významu různých směrů a způsobů identifikací. Ani v době vrcholícího nacionalismu nebyl národ jedinou vztažnou hodnotou kolektivní identifikace. I tehdy a i pro jeho nositele byly podstatné také jiné příslušnosti, od stavovské přes teritoriální a konfesionální až po rodinnou, profesní, politickou a sociální. Co se historicky mění, je založení a význam jednotlivých identit. V tomto smyslu moderně pojatý národ v 19. století nahradil principy jiné a zcela bezpochyby bude jinými principy dříve či později také sám nahrazen. Zažít dobu jeho doznívání, jež jistě nebude krátkým přímočarým procesem, může být jistě spojeno s mnoha resentimenty a nostalgickými pocity. Bez různých forem kolektivních identit však lidská společnost ani její jednotliví příslušníci existovat nemohou a nebudou. Lze předpokládat, že vykrystalizují hodnoty jiné, nebo že dřívější hodnoty budou jiným způsobem vykládány a sdíleny, či budou hrát jinou roli. Jistě může symbolem kolektivní tradice zůstat Walhalla, Řád čestné legie, Grunwald či *Babička* Boženy Němcové. Ale může jim být přikládán zcela pozměněný význam, může s nimi být nakládáno způsobem, který z perspektivy národní tradice může nutně vypadat jako dezinterpretace, zapomínání, přivlastňování či vyvlastňování.

Je ale národní identita opravdu na ústupu? Jistě není třeba zvláště zdůrazňovat, že pozorování hrozícího či již nastávajícího úpadku národního cítění je stejně staré jako moderní národní princip sám. Již nejstarší agitátoři žili v obavě, že neúspěch jejich snah povede k úplnému zániku národní kultury, mluvy a tradice. Diskuse nad otázkou znevažování národních hodnot ostatně provázely celé 19. století a takřka s každou nastupující generací byly vždy znovu a znovu aktualizovány obavy o dědictví obrození. Proklamování obav o další osudy národních hodnot tedy samo o sobě není žádným dokladem destrukce národního principu.

Jsou tu ale i další skutečnosti, které varují před unáhlenými závěry. Nesvědčí kupříkladu evropské politické krize 90. let spíše pro posilování národního principu? Ať již to byly války na Balkáně, eskalace v Moldavsku, rozpad Sovětského svazu, rozdělení Československa, problémy s postavením národnostních menšin v Estonsku, Lotyšsku nebo Bulharsku, ale také – abychom etnicko-nacionální problémy nepřipisovali jen středovýchodní a východní Evropě¹ – etnický podmíněná napětí a konflikty v Belgii nebo Baskicku, to vše vytvořilo představu nečekaně nového vpádu národního principu coby určujícího jmenovatele do evropských vztahů. Avšak právě toto všeobecné, byť ne všemi sdílené, možná trochu přehrávané

1 Srov. MIROSLAV HROCH, *Ethnonationalismus – eine ostmitteleuropäische Erfindung?*, Leipzig 2004.

zděšení lze chápat jako silný doklad postupující delegitimizace národa v roli společenské a politické kategorie. To, co tu bylo odmítáno, byl nejen konflikt, ale také národní zájem jako jeho zdroj. Ten byl nejen v západních, ale i v českých médiích a politické sféře prezentován jako něco nepatřičného, nečekaného a hlavně dávno patřícího na smetišť dějin.

V době vrcholící role národní kategorie, v době postulovaného sladění národního a politického principu by taková odmítavá pozice vůči významu národního principu (nikoli však nutně vůči konfliktu z něho plynoucího) byla nemyslitelná a protismyslná, byla by popřením té nejpodstatnější principiální legitimacy. Hlavně by však tato argumentace nenašla tolik vděčných následovníků a sverpých opakatelů, a – což je ještě podstatnější – nebylo by možné vést ji s takovým přesvědčením o její samozřejmosti a široké akceptaci. Nejde o to, zda strach z národního principu byl v 90. letech 20. století opodstatněný. Podstatná je již silná přítomnost tohoto strachu jako doklad odmítání a „přežívání“ národního principu.

Pro hypotézu o relativizaci a oslabení významu národní kategorie však hovoří i řada jiných jevů. Tím nejpodstatnějším snad je – také v českém prostředí – zřetelné oslabení role národnosti jako nezpochybňovaného, svrchovaného principu legitimizace. Národní zájmy mohou snad být stále faktorem mobilizujícím k obětem a nasazení potud (ale asi *jen* potud), pokud se jejich poškození přímo týká také osobních zájmů konkrétního jedince. Skutečné sdílení takových zájmů je dnes ale v české společnosti do značné míry iluzorní. Ukazuje to například nedávná mediální anketa o smysluplnosti tzv. adopcí na dálku, při nichž lidé nevelkými měsíčními částkami „sponzorují“ děti ve vzdálených, chudých částech světa, aby jim umožnili absolvovat školní docházku, a otevřít si tak nadějnější životní perspektivy. Nejedna respondent se tehdy cítil spravedlivě rozhořčen, že někdo posílá peníze za hranice „na cizí děti“, když i „u nás“ je tolik potřebných dětí. Dokonce i na politické scéně se před nemnoha lety ozval hlas, rozlišující děti rodičů z národnostních menšin v České republice a „naše“ děti. Pro značnou část populace v Čechách je tedy národní příslušnost klíčovým aspektem skupinové příslušnosti, centrálním kritériem pro vedení hranice mezi „svým“ a „cizím“. Avšak sdílí tito lidé vskutku společný národní zájem?

Představa, že právě tito lidé by byli ochotni nasazovat své majetky, životní perspektivy a životní standard, ba své životy a životy svých dětí pro zájmy, které by sice bylo možné chápat jako národní, ale které se jich bezprostředně netýkají, a že by požadování takových obětí byli ochotni chápat jako oprávněné, je dnes zcela na pokraji fantastiky. Mnohem spíše se dá očekávat, že by většina na „národní zájem“ raději nereflektovala nebo by hledala způsob, jak dokázat, že zájem, v jehož jménu mají oběti přinést, ve skutečnosti národním zájmem není, a s povděkem by zehnal každý, kdo by jí k tomu nabídl vhodné argumenty.

Nejen v českém případě by bylo velmi těžké výhradně národním zájmem legitimizovat válku.²

Je ale otázkou, zda by ji vůbec bylo možné něčím legitimizovat. Neochota k nejvyšším obětem samozřejmě může být způsobena hodnotou, přikládanou lidskému životu a osobnímu štěstí v soudobé západní civilizaci, a zároveň stále větším, jakkoli omezeným respektem k individuální sféře a zájmům. Je to druhá stránka procesu, jehož negativně vnímané aspekty bývají označovány jako rostoucí zájmový partikularismus, individuální egoismus a nedostatek skupinové solidarity, spojený se sníženou ochotou k obětem a respektu vůči zájmům celku. Ale to je jen dalším dokladem, že národní princip legitimacy ztratil na síle, neboť se rozhodně nemůže vykázat širokou dominancí ve sféře privátní etiky, a také jeho pozici v etice veřejné lze sotva označit za určující. Historických předpokladů tohoto vývoje je určitě řada a není možné se jimi zde podrobněji zabývat. V celoevropském kontextu k nim jistě patří prožitek národně motivovaných, nebo alespoň národně artikulovaných konfliktů a diktatur 20. století, které se v očích části západní veřejnosti zdály diskreditovat celý národní princip jako takový a které vedly v některých společnostech (Německo) k dlouhodobému mlčení o národě, nebo přímo (například pod dojmem krizí 90. let nebo v souvislosti s evropskou integrací) k antipropagaci národního principu. Svůj význam měl také blahobyť, jehož západní společnosti dosáhly ve druhé polovině 20. století a jehož zhroucení bylo stále méně lidí ochotno riskovat ve jménu jiných zájmů. Rovněž materialistický ekonomismus Západu – ať již socialistický či liberální – jistě nebyl okolností, která by dominanci nadosobních a nejen materiálních zájmů imaginárního kolektivu musela vždy posilovat. Ať již se však zmíněné důvody na takovém vývoji podílely jakkoli, podstatná je výslednice působení těchto a jiných faktorů: oslabení legitimizační síly národního zájmu.

Národ a národní zájem v českém vývoji

Tyto jevy zasáhly, jak už bylo zmíněno, také české prostředí. Specifika, která by tu v 90. letech bylo možné sledovat, tlak na delegitimizaci národního principu snad ještě posílila. Nejen problematyczny a rozhodně ne jednoznačný vztah předlistopadové oficiální kultury a politiky ke kategorii národa, nejen nové pozorování národnostních konfliktů na evropském jihovýchodě, ale také čerstvá zkušenost národně motivovaných disonancí česko-slovenských, jež byly přes svou relativní krátkodobost vnímány jako příznak a akutní hrozba vleklé politické krize, či nový prožitek

2 Srov. DIETER LANGEWIESCHE, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München 2000, s. 31.

přítomnosti extrémní xenofobní pravice v utvářející se politické scéně vedly ve veřejnosti k alespoň verbálnímu odmítání výraznější role národního principu. Zdůrazňování, že občanský princip je třeba upřednostnit před národním, se v horizontu několika let po roce 1989 stalo průvodním znakem politických debat. Vedlo to nejen k zaklínání se nutností vymítat nacionalistické nebezpečí v politice, ale také k intelektuálně nepřilíš náročnému vypořádávání se s národem, národnostním principem a nacionalismem na publicistické úrovni. Pláč nad rozlitym mlékem nacionalismu se stával téměř projevem moderního uvědomělého společenského postoje.³

Poté nastal zdánlivý zvrát: část klíčových politických sil „objevila“ národní princip jako významnou součást svého *image* a v opozici vůči evropské integraci v té podobě, kterou od 90. let nabrala, zaujala postoj obránce národní svébytnosti vůči supranacionální hrozbě a stala se mluvčím zachování imaginární české identity. Mělo se však ukázat, že k obnovení role národních kategorií to, alespoň prozatím, nevedlo. Důvodem tu však nebyla často slyšitelná výtka, že český zájem údajně nelze definovat a že česká identita je imaginární, v bližších konturách těžkou popsatelem veličinou, na jejíž markantních znacích je těžké se shodnout. To je totiž ve větší či menší míře neodmyslitelnou vlastností všech kolektivních identit. V čem tedy nový nástup národního principu na české scéně prozatím selhává?

Jistě by bylo potřebné se zabývat otázkou, do jaké míry zde skutečně existuje společenská poptávka, očekávání či podvědomá potřeba znovuposílení právě takové a ne jiné formy kolektivní identity. K rozhodujícím překážkám tu asi patřila podoba nabídky, jaká byla ve veřejném diskurzu a v jeho nejviditelnější, totiž politické složce přítomna. Jestliže národní hodnoty nezískaly narozdíl od 19. a 20. století takový ohlas, pak to bylo dáno jistě jejich prozatímní krátkodobostí, a zejména změnami v historických podmínkách, za nichž je takováto propagace vedena, ale také tím, že její intelektuální zázemí, nebo alespoň programové zaměření byly i pro masovou společnost podprahové. Zdá se, jako by ochrana národního zájmu nebyla více než pokusem o populistickou strategii, že se však z propagované hodnoty „národ“ nestal „pozitivní program“, který by byl schopen široké mobilizace. Kolektivní identita, jejíž osou není vize do budoucna a k níž není formulován program, jenž má být realizován, má malou naději na úspěšné (znovu)prosazení.

Jistě byly výsledky politické instrumentalizace kategorie národního zájmu od přelomu 20. a 21. století viditelné: především jako „protiargument“ vůči rizikům „supranárodní“ integrace. Touto cestou však byla národní hodnota snad nejvíce

3 Výrazem toho se stal například v roce 1993 již titul a intence zvláštního, 93. čísla časopisu Svědectví 25/1992 s názvem *Nacionalismus – novodobá droga*. Přesto se tu objevilo několik zajímavých příspěvků, které s takto paušálním viděním spíše polemizovaly.

problematizována – stala se ochranným štítem strachu a frustrace, užívaným ve jménu těch, kteří měli mnoho důvodů se obávat, že ponесou negativní dopady nastávajících politických, ekonomických a sociálních procesů. Politické znovupřihlášení se k národní tradici tu nevedlo ani k národovectví v nějakém novoobrozeneckém smyslu, ani k vyhraněnému nacionalismu, ani k postavení národní hodnoty do role etického imperativu. Výsledkem nebylo národní uvědomění a sebevědomí, nýbrž provincialismus.

Téma národa a národního zájmu se samozřejmě objevilo i mimo tento úzký kontext, i zde však zůstalo omezeno na konkrétní tematické souvislosti, jako byla například obrana před požadavky vznášenými ve jménu sudetoněmeckých vysídlených. Kupodivu nedošlo ani ke konsekventnímu pokusu o spojení kategorie národa s rovnostářskými tendencemi v podobě vzájemně se podporujících apelů na solidaritu sociální a národní, ani naopak o ideologické přetavení národní tradice do podoby konzervativní hodnoty.

Jistě by bylo možné argumentovat tím, že většina české společnosti si po roce 1993 znovu uvědomila své češství jako samozřejmost, zvykla si na českou státnost,⁴ že v každodenním životě adjektivum český dostalo možná nový význam, když například bylo postupem doby znovu využitelné v propagaci výrobků a služeb. Ani zde se však národ nestal programem a národní hrdost se vzedmula nejspíše tehdy, když české sportovní reprezentace dosáhly zásadních úspěchů. A zdá se, že ani pověstná a často tolik přeháněná „česká“ nedůvěra k „cizím“, jinému, není dokladem zvláštního významu národního jmenovatele, nýbrž že plyne spíše z latentní xenofobie a provincialismu než z vědomého zastávání národních či nacionalistických pozic.

Konstrukce národních dějin

Říci jednoduše, že národní dějiny jsou svým způsobem konstrukt, v sobě v současných podmínkách skrývá jedno podstatné nebezpečí, že takové konstatování bude mnohými chápáno jako představa o voluntaristickém vytváření národů a jejich dějin v posledních dvou stech letech, jako výraz přesvědčení, že autory

4 Nedomnívám se, že by tu vysvětlením byla jakási transformace českého vnímání pojmu národ z etnicko-jazykové do státní roviny, jak se na základě sociologických průzkumů z 90. let domnívá například Dušan Třeštík. Spíše se zdá, že v českém případě tu asi do roviny „normality“ vešlo ztotožnění ideje národa s idejí politické (státní) jednotky (připomeňme, že pro E. Gellnera to byl základní axiom, jímž definoval nacionalismus – i ten etnický) v situaci, kdy český stát je prakticky vnímán jako monoetnický s nevýrazným podílem „nečeských“ skupin a menšin, jimž je ale ve všeobecném povědomí přístup k „češtví“ sotva otevřen bez problémů – srov. DUŠAN TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005, s. 175-176.

a zastánce národního konceptu dějin je třeba „usvědčit ze lži, omylu nebo optických klamů“ a že bude těmito způsoby čteno jednak mnohými z těch, kdo se cítí povolání národní dědictví a tradice bránit, jednak ale i těmi, kdo zjednodušeně zastávají ortodoxně (de)konstruktivistická přesvědčení („všechno je konstrukt“). Národ a jeho dějiny jako konstrukt je třeba chápat ne jako svévolné vynalézání „neexistujícího“, nebo dokonce jako utilitární přizpůsobování si a překrucování dějin pro vlastní cíle, ale jako výsledek sociálních a kulturních potřeb a procesů, v neposlední řadě identifikačních. V tomto směru je interpretace dějin v národním smyslu tak, jak ji například můžeme pozorovat v českém národním hnutí, přirozeným a nutným výstupem společensky integračních procesů a s nimi souvisejících kulturních jevů. Národní dějiny jsou nejen součástí, ale také podmínkou utváření, propagování a prosazování národní identity. Podobné konstatování lze pak *mutatis mutandis* vztáhnout k různým formám kolektivního vědomí, i když nelze popřít, že národní vědomí mezi nimi patří k těm, které jsou na historický rozměr mimořádně citlivé. V zásadě však každá forma široké společenské identity potřebuje ke svému zakotvení, artikulaci a představení nabídnout takovou vizi nebo výšeč minulosti, kterou by bylo možné chápat jako společnou zkušenost kolektivního subjektu, tedy jako součást všeho toho, co tento kolektiv sjednocuje a co jeho členům dává pocit společných prožitků, zájmů, co koneckonců také přispívá k nastolení a udržení kolektivní solidarity. Odtud samozřejmě plynou nejen patřičný výklad minulosti a výběr toho, co je z ní pro daný kolektiv relevantní, resp. co lze jako relevantní pociťovat, ale i všechny komemorativní rituály, které tuto perspektivu zviditelňují, představují, vysvětlují a připomínají. Tuto roli nehrály třeba jen národní pomníky, ale také stavovská zdůrazňování zemských privilegií i s historickými okolnostmi jejich vzniku a konkrétních sněmů coby dokladů výkonu určitých práv, a hrají ji samozřejmě i dnes evropské kulturní ceny, dny evropského kulturního dědictví a zákonně zakotvené „významné dny“ České republiky, svátky a oficiálně připomínaná výročí, vážící se v neposlední řadě nejen k legitimizaci současného politického systému, ale i k národní tradici.

Národní dějiny je tedy nutné vnímat jako konstrukt, tím však jeho tvůrci nejsou nijak „usvědčeni“. Nedílnou součástí vývoje kolektivních identit je odpovídající konstruování, re-konstruování a tedy samozřejmě i dekonstruování, nebo alespoň opouštění různých vizí, konceptů a konstruktů dějin.⁵ Akty „usvědčování“ a „napravování“ tu proto dávají smysl ne jako reflexe těchto procesů, nýbrž výhradně jako jejich součást při odmítání konstruktů jedněch a vědomém či podvědomém propa-

5 Mezi mnoha jinými srov. SHMUEL NOAH EISENSTADT, BERNHARD GIESEN, *The Construction of Collective Identity*, Archives Européennes de Sociologie 36/1995, s. 72-102.

gování konstruktů jiných, byť tento vztah nemusí být vždy úzký a přímý. Sama skutečnost, že se tak děje, v konečném důsledku ani nemůže být odmítnutím vědeckého charakteru takového konstruování. Spíše naopak, konstruování a jeho potřeba tu je snad nejautentičtější dokladem společenské funkce vědy.

Opustme nyní na chvíli pole národních dějin a uveďme příklad ze soudobého dějepiscectví: poslední desetiletí jsou, snad nejvíc v dějepiscectví raného novověku, obdobím stále silnější a programové pozornosti věnované životním světům tzv. malých lidí, považovaných po dlouhou dobu – spíše mlčky – za pramenně „němé“ či za badatelsky těžko přístupné, a tedy nepoužitelné pro studium řady fenoménů sociálních a kulturních dějin. Výzkumy poslední doby tato východiska možná nevyvracejí beze zbytku, přece však je zcela zásadním způsobem relativizují již tím, že z těchto lidí učinily nejen objekt, ale také subjekt dějin, že se ptají na způsoby, jak tito lidé vnímali svět, jak ho prožívali a jakým způsobem byli schopni si jej uzpůsobovat. Výrazná badatelská mezera je pozvolna zacelována a „malý člověk“ se stal jedním z téměř módních, dynamicky se rozvíjejících témat posledních dvaceti let, jak by bylo možné doložit už i příklady z českého dějepiscectví.⁶ Do středu tematických preferencí se dostala oblast, o jejíž zpracování si stav a zaměření dosavadních výzkumů nakonec říkaly. Zároveň nelze přehlédnout, že tento vývojový rys se dostával do úzké souvislosti se sílícím badatelským směrem dějin každodennosti a mikrohistorie, a tedy i se zpochybněním makrohistorických modelů.

Právě zde se však nabízí otázka: Má tematizace „malých lidí“ jako jednáčích subjektů dějin ve spojení s dějinami každodennosti a mikrohistorie výhradně badatelské, vnitrooborové zdroje? Není možné si spíše domýšlet volné souvislosti s masově demokratickou, pluralitní a egalitární ideologií druhé poloviny 20. století? A není nakonec i sám vstup postmoderní relativizace do reflexe dějin svým způsobem především výrazem všeobecné, v tom i politické a kulturní liberalizace a pluralizace evropského myšlení této doby, a neodpovídá tím ideové poptávce společnosti, která se stále více odvrací od závazných a jednotných výkladových modelů?⁷

Jestliže zmíněné dějiny „malých lidí“ mají určitou souvislost s dějinami každodennosti a s mikrohistorií, pak i ony svou perspektivou přispívají k relativizaci

6 Z českých autorů srov. například PAVEL HIML, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003, s. 3-5. Za velmi pozoruhodnou a podnětnou práci pro české raně novověké dějiny můžeme v podobném duchu považovat také WULF WÄNTIG, *Rekatholisierung, Alltag und Migration in der Frühen Neuzeit. Exulanten im böhmisch-sächsischen Grenzraum im 17. Jahrhundert*, Chemnitz 2003 (diss.), která snad již v dohledné době vyjde tiskem.

7 K tomu srov. PAVEL HIML, *Kdo musí vědět, kdy byla bitva na Bílé hoře? Úvahy k výuce „historie“ nejen na českých vysokých školách*, Dějiny – teorie – kritika 1/2004, s. 94-106, zde s. 98.

právě takových modelů a konceptů, jako jsou národní dějiny. Impulzy plynoucí z postmoderní skepse, pokud se v dějepiscetví projeví příklonem k dekonstrukci, pak již tak činí zcela přímo: dekonstrukce pojmů, modelů a výkladů dějin, jichž je národní koncept jedním z nejvýraznějších příkladů, zde představuje objekt zájmu. Ti, kdo se z historiografických pozic snaží národní zájmy a koncepty hájit, tak nemají nepravdu, když v postmoderně a z ní plynoucích jevech, jakkoli jim mnohdy málo rozumí, vidí zásadní hrozbu.⁸

Národní dějiny a jejich alternativy

Předmětem naší pozornosti nemusí být jen cílené snahy o relativizaci, zpochybnění či nahrazení národních konceptů. Může jít i o takové projevy, které tak činí nikoli programově, velmi pozvolna a často jaks mimochodem, které však právě proto mohou být vnímány jako doklad toho, že se se samozřejmostí dominance národního či státně národního představení dějin něco děje.

V mnoha evropských historiografiích lze sledovat vývoj směřující k relativizování jednoznačné koncentrace na dějiny podané jako dějiny národa, ať již je tento národ chápán v politickém, resp. státním smyslu, jak je tomu v případě francouzském, nebo ve smyslu spíše etnicko-jazykovém, jak je tomu v případě českém, slovenském nebo polském. Tyto tendence se zdají být velmi zřetelné, zároveň však není důvod se domnívat, že by samy národní, resp. státní koncept dějin zásadním způsobem zpochybnily, nebo že by narušily jeho význam, přestože některé alternativní koncepty a zájmové perspektivy zde jsou někdy nabízeny právě s takovými nebo podobnými cíli.

Samozřejmě silou svého založení od národně dějinných konceptů do jisté míry abstrahují ty tematické a metodologické proudy, které se soustřeďují na osvětlení příslušných bílých míst a šedých zón národně a státně dějinných konceptů, například na dějiny těch společenských skupin, pro něž nebylo místa v mezích národního kolektivu nebo jež v něm byly symbolicky, sociálně či kulturně odsunuty do pozadí, popřípadě vysloveně marginalizovány. Bylo by však třeba podrobit zkoumání tezi, že tyto nové proudy již ze své podstaty představují ne-li rozchod, tedy přinejmenším alternativu a kritickou reflexi národně dějinných rámců a konstruktů.⁹ Zdá se, že lze nalézat příklady, kde práce hlásící se alespoň formál-

8 Srov. u nás například MARIE L. NEUDORFLOVÁ, *Postmodernismus, mýty a širší souvislosti*, Literární noviny 2004, č. 14, s. 1, 4.

9 Srov. TAKU SHINOHARA, *Legitimizace historie a koncepce národních dějin*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 6, s. 2-5 (zde se opírám o širší, nestránkovanou verzi textu na <http://www.clavmon.cz/archivy/polemiky/prispevky/shinoh.htm>; náhled 30. 9. 2005).

ně k těmto proudům nabízejí symbiózu s tím nejnárodnějším pojetím dějin a jejich tradic. Například *gender history* lze přinejmenším teoreticky pěstovat také plně v mezích národně dějinného konceptu.

Co se však vedle národních a státních dějin zvýšenou měrou nabízí jako alternativa nejen ve věcném, ale zejména v teritoriálním smyslu, jsou dějiny jiných než státních, resp. národních celků. Od 80. let jsou to v mnoha zemích opět s větší intenzitou dějiny regionů, zároveň však evropské dějiny jako relativně nový, často cíleně propagovaný, současně však z mnoha důvodů i kritizovaný koncept a projekt.

Evropské dějiny jsou dnes jedním z markantních dokladů úzkých vztahů mezi dějinným konceptem a nabízenou identitou. Není náhodou, že k nabídce a propagaci takovéto dějinné perspektivy docházelo nejednou institucionalizovanou cestou, ať už z oficiálních bruselských míst nebo od institucí zemí a organizací zapojených a podporujících evropskou integraci. Projekty mezinárodně použitelných učebnic evropských dějin¹⁰ a vědeckých výzkumů nebo podobně orientované grantové programy jsou toho příkladem. Nelze přehlédnout, že také v akademickém prostředí některých zemí se evropské zaměření historického výzkumu a výuky stalo prostředkem inovace a zároveň legitimizující strategií. Evropské dějiny se tu staly kromě jiného a podobně jako v národním případě tím, co má odpovídající formě kolektivní identity nabídnout potřebný historický rozměr a dát evropské společnosti také představu společné zkušenosti a spříznění osudem. Evropské dějiny jsou však nejednou propagovány jako vědomá protialternativa vůči národním dějinám. Zatímco v akademickém prostředí tím je, zdá se, většinou myšlena alternativa vedle národních dějin, lze v politické propagaci evropského vidění minulosti narazit i na myšlenku, že národní dějiny mají být evropskými dějinami nahrazeny.

Výzkumné aktivity stejně jako nakladatelské programy posledních dvaceti let však ukazují, že poptávka po konceptu evropských dějin daleko přesahuje rámec utilitární agitace ve prospěch identity, politické propagace, legitimizačních strategií nebo jen dílčí inovace. Nadnárodní přístupy, přirozeně nejen evropsky založené, výrazně přispěly k otevření nových tematických perspektiv a metodologických přístupů, zásadně významných zpětně i pro dějiny pojaté v rámci národa a státu. Badatelské projekty zaměřené tímto směrem se mohou vykázat relevantními výsledky v nejrůznějších tematických směrech. Vysokému ohlasu se nakonec těší i jejich populární prezentace a pokusy o monografická i syntetická zpracování. Vydavatelské řady vztažené přímo k tematice evropských dějin, které se objevily

10 U nás asi nejnámějším příkladem z počátku 90. let (tedy z doby silícího volání po zesílení mimoekonomického rozměru evropské integrace) je nakonec i do češtiny přeložená kniha – JEAN-BAPTISTE DUROUSSEL, *Dějiny Evropy*, Praha 2005.

nejen ve Francii či Německu, ale i v Polsku a v posledních letech též v českém prostředí (nakladatelství Argo, Vyšehrad aj.), se těší nikoli zanedbatelné pozornosti.

Vedle evropských dějin by bylo možné zmínit řadu jiných nadnárodně pojatých a teritoriálně definovaných přístupů, které představují alternativu jak k národním, tak k evropským dějinám. Většina z nich prodělává rozkvět od druhé poloviny 90. let. Pro novověké české dějiny nelze pominout tzv. imperiální či postkoloniální dějiny, usilující o inovativní přístupy k dějinám nejen koloniálních, ale i evropských kontinentálních nadnárodních říší včetně habsburské monarchie. Stále výrazněji se prosazují také tzv. globální dějiny. Velkou kariéru činí v posledním pětiletí rovněž módní, ale ne zcela vyhraněný pojem transnacionálních dějin.¹¹ Do kontextu nadnárodně pojatých dějin větších územních celků by samozřejmě bylo možné zahrnout i tradiční teritoriální specializace východoevropských, balkánských či středoevropských studií nebo dějin středovýchodní Evropy, silně zastoupených zvláště v německé vědě.¹²

Na druhé straně, jak už bylo zmíněno, se nová vlna nejen popularizačního a vlastivědného, ale i historiografického zájmu zvedla pro dějiny regionální. Lze to sledovat také tam, kde koncentrace na státně národní dějiny má mimořádně silnou kontinuitu, ať již tato kontinuita plynula z tradic národního hnutí a nacionalismu (Polsko) nebo z tradic státního centralismu (Francie). Již od 70. let a zvyšovanou měrou od následujícího desetiletí je ve Francii pozorovatelný silný zájem o historii a historické tradice jednotlivých regionů, který vyústil i v častější tematizaci regionálních hnutí a identit.¹³ Také v Polsku je zejména od 80. let věnována stále soustavnější pozornost jednotlivým historickým regionům, a to znovu zvýšenou měrou zejména těm, které se po druhé světové válce staly součástí polského státu (Pomoří, Pomořany, Warmie, Mazury, Slezsko). Narozdíl od poválečných

11 *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, hrsg. von JOHANNES FEICHTINGER, URSULA PRUTSCH, MORITZ CSÁKY, Innsbruck 2003. Dále srov. ANDREA KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003, s. 26; ke globálním dějinám MATTHIAS MIDDELL, *Global History als kritische Perspektive*, in: *Globalisierung und Weltgeschichtsschreibung*, hrsg. von Matthias Middell, Leipzig 2003, s. 7-13. K transnacionální perspektivě například KIRAN KLAUS PATEL, *Transnationale Geschichte – ein neues Paradigma?* <http://geschichte-transnational.clio-online/forum/2005-02-001> (náhled 30. 9. 2005).

12 Srov. např. WINFRIED EBERHARD, *Ostmitteleuropa als historische Strukturregion*, in: *Perspektiven geisteswissenschaftlicher Forschung*, Berlin 2003, s. 73-80; JOACHIM BÄHLCKE, *Ostmitteleuropa*, in: *Studienhandbuch östliches Europa*, díl 1: *Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas*, hrsg. von Harald Roth, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 59-72; GOTTFRIED SCHRAMM, *Ein Rundgespräch über „Ostmitteleuropa“*. *Vom sinnvollen Umgang mit einem Konzept für unsere Zeit*, Jahrbuch für Geschichte Osteuropas 48/2000, s. 19-122. Z aktuálních českých *area studies* je třeba zmínit především rozsáhlou syntézu JANA KRÉNA, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

13 Nově zejména EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Histoire de France des régions. La périphérie française, des origines à nos jours*, Paris 2001.

výzkumných a zejména popularizačních priorit polského dějepisectví těchto zemí, diktovaných státně národními zájmy tehdejšího Polska, ustupuje potřeba historicky legitimizovat nové polské hranice do pozadí, stejně jako je tomu v případě koncentrace na pozici těchto zemí v polských národních dějinách. Mnohem širší je tedy nyní uplatňována nikoli jen polská, nýbrž i regionální a svého druhu zemská perspektiva. Obdobné procesy lze sledovat také na území bývalé Německé demokratické republiky, kde regionální dějepisectví prodělává nový rozmach, i když se to nejvíce týká tradice tzv. Landesgeschichte. Snad nejmarkantnějším příkladem tu může být historiografie saských dějin, která mohla navázat již na vývoj 70. a 80. let. Nejen v Německu, ale i v Rakousku se vedle zemských dějin samotných těší rostoucímu zájmu také historické formy zemského vědomí.¹⁴

Přitom je podstatný ten rys, že regionální dějiny v tomto smyslu někdy představují vědomou alternativu k národně dějinným perspektivám, ve většině případů však národně dějinný rámec nezpochybňují a vesměs ani nepřekračují. Pokud s ním přímo či nepřímo korespondují, pak se často jedná o jakousi transpozici národních dějin do lokálních a regionálních reálií (srov. například část historických expozicí regionálních muzeí v Čechách), o jejich „upřesňování“ na základě regionálního materiálu nebo o ukázání regionálních variací národních dějin, v rovině popularizace tedy i nadále o roli regionu jako „filtru“, do jehož důvěrnější známých reálií lze úspěšněji transponovat národní témata a naopak.¹⁵ Skutečnost, že tento vztah regionálních dějin k dějinám národním je málokdy artikulován, nýbrž zůstává spíše v rovině samozřejmého modelu, by byla spíše dokladem než zpochybněním takového dojmu. Tím regionální dějiny plní zcela zásadní a jistě nezastupitelnou roli. Jejich funkčnost se častěji ubírá spíše jinými směry, než je zpochybnění nebo konkurence k národně dějinným rámcům. Dokladem pro českou situaci tu koneckonců může být skutečnost, že mimořádně podproporční pozornost je věnována takovým regionům, které by z hlediska moderních národních nebo státních teritorií mohly být označeny za regiony přeshraniční. Dějiny Krušnohoří, Krkonoš, Pošumaví po obou stranách politické hranice, pojaté jako dějiny jednoho regionu, jsou přes četné zajímavé náznaky (u nás například některé výzkumy k regionu Nisy, Kladska, Horního Slezska) zatím věcí budoucích výzkumů. Přitom je řada důvodů se domnívat, že například z hospodářsko-historického hlediska by podobně zaměřený zájem mohl vést k zajímavým výsledkům. Regiony, pokud se jimi nerozumí nadstátní makroregiony a pokud

14 Srov. zejména *Liebe auf den zweiten Blick. Landes- und Österreichbewusstsein nach 1945*, hrsg. von ROBERT KRIECHBAUMER, Wien-Köln-Weimar 1998.

15 Z metodologického hlediska průkopnický k tomuto vztahu JAMES RETALLACK, *Einleitung. Sachsen und Deutschland, Sachsen in Deutschland*, in: *Sachsen in Deutschland. Politik, Kultur, Gesellschaft 1830-1918*, hrsg. von James Retallack, Bielefeld 2000, s. 11-32, zde s. 23.

jsou jimi míněny oblasti velikostně nižšího řádu než státy, země a národní teritoria, jsou tedy zpravidla chápány jako regiony *uvnitř* těchto národních, zemských a státních celků.¹⁶

O převážující národní podmíněnosti toho, co je v dějepiscectví vnímáno a představováno jako region, nakonec svědčí i ty případy evropské historiografie, v nichž je dlouhodobá silná pozornost věnovaná hraničním oblastem střetávání zájmů a vlivů, jak jsou toho příkladem mezinárodní studie k dějinám Alsaska, Tyrol apod.¹⁷ I zde zájem o příhraniční region plyne z národních předpokladů, tedy z toho, že se jedná o regiony někdejších národních konfliktů nebo oblastí se specifickou etnickou strukturou. Do této kategorie by snad bylo možné zařadit i sílící a institucionalizovaný zájem českého dějepiscectví o dějiny německé populace v českých zemích.

Prioritu národního kritéria nutně a do důsledku nezpochybňují ani takové proudy a přístupy evropské historiografie, které se vůči národnímu dějinnému rámci vymezují nebo usilují o překonávání národně historických prizmat. Již takovýmto zacílením se totiž národ vrací pověstnými zadními vrátky jako spoluurčující kategorie. Transnacionální dějiny pracují s národem právě takto: ve snaze překročit národní rámce ve studiu historických problémů se definičně orientují na fenomény přesahování národně chápáných rozhraní. Vymezovat se vůči nějakému předmětu tu tedy může být motivováno snahou od něj abstrahovat, nakonec ale tento předmět zůstává základní kategorií právě díky tomu, že je třeba se s ní znovu potýkat. Nikoli z definice, ale v praxi lze něco podobného sledovat také v oblasti komparativních dějin: také zde je jako jeden z mnoha cílů nejednou proklamováno překonávání národně historických prizmat a perspektiv,¹⁸ a *nad-národnost* je tedy i zde cílovou veličinou. Dobře viditelné je to na tom, jak je podstatná, ne-li zcela převažující část komparativních výzkumů založena: jako srovnání mezi různými národními prostředím. Francouzsko-německá, německo-americká, polsko-německá a jiná srovnání jsou těmi nejběžnějšími východisky historické komparace. To samozřejmě musí vést k zamyšlení, kdy a nakolik historická komparace národní rámec opouští (a kdy a nakolik o to usiluje). Na druhé straně však právě

touto cestou a tímto založením je dána její nesporná relevance a nezastupitelnost ve vztahu k národním dějinám, v tom i českým. A abychom ještě jmenovali příklad krajní, i když ne okrajový: tolik diskutovaný a obávaný útok na základní hodnotící východiska české národně historické tradice 19. a 20. století sice mnohdy argumentuje potřebou překonat sevřenost národními mýty a prizmaty, sám je však snad nejvíce věren národu jako ose dějin: vypořádávání se s některými tradičními perspektivami, jakkoli se mnohým může jevit národu škodlivé, se tu děje vědomou, úzkou a trvalou koncentrací na národní téma. Zpochybnění národních mýtů nebo tradic tedy nemusí vést ke zpochybnění národního rámce. Od toho se neabstrahuje, jeho obsah je pouze ve jménu národního zájmu revidován.

Je logické a zaznamenáníhodné zároveň, že jeden z větších výkladových sporů o české dějiny a o národní tradici se v 90. letech týkal díla, které tímto způsobem národní kategorii neopouštělo, nýbrž z národního „problému“ učinilo svůj hlavní předmět, zároveň ale z velké části nepředložil nic víc než inverzní zhodnocení těch témat a otázek českých dějin, které byly pro národně-historickou tradici hodnotově podstatné, ba určující a samozřejmě i mýtotočivé.¹⁹

Volání po překonávání národně dějinných rámců a perspektiv je přesto jistě jednou z nezanedbatelných součástí soudobého evropského historického diskurzu. Jestliže by národní dějiny bylo možné označit za svého druhu „oborovou kulturu“, pak by jistě v tomto smyslu bylo možné hovořit o propagaci oborového multikulturalismu²⁰ – označení o to příhodnější, že odkazuje ke kulturnímu a ideovému ovzduší, z něhož tato všudypřítomná pluralizace vyrůstá. Velmi věrohodně tato východiska uplatňují zejména již zmíněné tematicko-metodologické proudy, usilující o analýzu těch problémů, jevů a sociálních skupin, které v národně dějinném rámci měly druhořadé, nebo dokonce vůbec žádné místo. Lze tak na mnoha příkladech ukázat, že požadování reflexe národně dějinných schémat se již dávno dostalo z roviny čistě programatické do praktické roviny historických výzkumů a reprezentací. To ale nic nemění na významné roli, kterou národní přístupy k dějinám hrají i v západoevropském prostředí. Nejsou to v oblasti historiografie přístupy, které by tak činily ve smyslu zastávání národních zájmů a cíleného pěstování národních tradic či vědomí. Již například v nabídkách kurzů historických studijních programů různých západoevropských a středoevropských univerzit však lze sledovat zřetelné rozdíly v tom, do jaké míry zde dominují národně historicky

16 Paradigmaticky k problematice kulturního konstruování regionů zejména BERND SCHÖNE-MANN, *Die Region als Konstrukt. Historiographiegeschichtliche Befunde und geschichtsdidaktische Reflexionen*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 135/1999, s. 153-187.

17 Jako příklady lze uvést *Grenzregionen im Zeitalter der Nationalismen. Elsaß-Lothringen / Trient-Triest, 1870-1914*, hrsg. von ARA ANGELO, EBERHARD KOLB, Berlin 1998; LAURENCE COLE, „Für Gott, Kaiser und Vaterland“. *Nationale Identität der deutschsprachigen Bevölkerung Tirols 1860-1914*, Frankfurt am Main 2000; RUDOLF LILL, *Südtirol in der Zeit des Nationalismus*, Konstanz 2002.

18 Srov. například HARTMUT KAELBLE, *Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1999, s. 9.

19 PODIVEN [= PETR PITHART, PETR PŘÍHODA, MILAN OTÁHAL], *Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo*, Praha 1991.

20 JAN HORSKÝ, *Změníme „kulturu“ dějepiscectví ve prospěch multikulturalismu?*, in: *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*, (edd.) Tomáš Hirt, Marek Jakoubek, Plzeň 2005, s. 236-257, zde zejména s. 242-243, 251-257. Z této perspektivy srov. P. HIML, *Kdo musí vědět, kdy byla bitva na Bílé hoře?*, s. 94-106.

pojatá témata. Například se zdá, že polské nebo české prostředí jsou z různých důvodů spíše příznivě nakloněny silné roli národně historického rámce také ve vysokoškolském studiu historie. Co však i v západní Evropě obzvláště silně vypoovídá o schopnosti jeho trvání, o jeho významu a konečcích i o jakési společenské poptávce, je pohled do běžné historické knižní produkce orientované také na mimooborové publikum, zvláště pokud se týká historických přehledů a syntéz, ale do značné míry i monografií.

Zde lze například v německém, francouzském nebo rakouském prostředí stejně jako na polském či českém trhu sledovat zřetelnou vícekolejnost slabě zastoupených obecných dějin, teritoriálních studií, regionálních dějin a dějin národních, s nespornou dominancí posledních z nich. Ta je v konečném důsledku podtržena i tím, že také v oblasti teritoriálních studií a světových dějin je předmět zájmu často definován národním či státním teritoriem, že světové dějiny jsou často představovány – pomíneme-li dějiny v nejvlastnějším smyslu *obecné* – jako soubor národních, resp. státních dějin jiných států a národů.

Problém priority národně dějinného rámce

Mínit předchozí řádky jako kritiku nebo je tak čist, popřípadě se dokonce pouštět do úvah o tom, zda je takový stav žádoucí nebo nežádoucí, by samozřejmě bylo možné. Ve vztahu k otázce potřebnosti a relevance (nikoli však naprosté dominance, nebo dokonce případné výlučné priority) národně historických rámců by ale normativní vyjádření tohoto druhu byla možná pouze na základě takových předem zaujatých hodnotových východisek, která by ve vztahu k této problematice byla svého druhu apriorními soudy a která by se v konečném důsledku vztahovala k rovině kolektivních identifikací mluvčího. Nelze podpořit nebo odmítat národně historický rámec jako takový, aniž by tím byla zaujímana pozice k otázce potřebného upevnování, udržování nebo opouštění národní identity, ať již je ve svém konkrétním obsahu definována jakkoli široce, nezřetelně nebo nejednotně. K důslednému odmítnutí legitimity národně dějinného rámce nedává předpoklady ani postmodernistická reflexe historické konstrukce a narace a z ní vyplývající relativistická skepse vůči velkým dějinným konceptům: ta vybízí spíše k uvědomování si jejich mechanismů a kulturních funkcí a ještě více ke smyslu pro alternativy vůči nim, v konečném důsledku však právě relativistickým odstupem nemůže odmítnout, „popřít“ legitimitu národně dějinné perspektivy jako takovou. Konečnic i hegemoniální „nárok“ národně dějinného konstruktu je z těchto pozic odmítnutelný pouze jako obecně platná formule a nikoli jako implicitní součást klasického národně dějinného konceptu samého – v této rovině musí být respektována a reflektována jako zásadní součást tohoto konceptu, jako jeho charakteristická vlastnost, jako premisa platná v rámci svého systému.

Zřetelná nepřímá úměrnost mezi nabízenými alternativami k národním dějinám a odmítáním národně dějinných schémat však v současné situaci plyne především z jiných příčin. Pokud je totiž odmítnuta *vylučná priorita* národně historického rámce, nemusí to nutně znamenat rozchod ani s národními dějinami, ani s klíčovou rolí národní skupinové příslušnosti jako zásadní složky kolektivních identit soudobé společnosti. Lze tak činit například s vědomím, že jiné než národní perspektivy mohou znamenat obohacení také národních dějin. Domnívám se, že zde tkví jádro zdánlivého rozporu mezi postulovanými nadnárodními nebo ne-národními perspektivami a vnější perzistencí národně historických rámců. Postulování nadnárodních perspektiv, jak jsou toho třeba příkladem „evropské dějiny“, totiž může, ale zdaleka nemusí být spojeno s odmítnutím legitimity nebo relevance národních historických konceptů.²¹ Otázka většinou nezní „evropské (resp. transnacionální, regionální apod.) nebo národní dějiny“. Také propagace ne-národních dějin je propagací alternativních nebo komplementárních konceptů; jejím cílem tedy zdaleka ne vždy je nahrazení národních kategorií v přístupu k dějinám. Pak nám zmíněná částečná nebo zásadní vázanost evropských, regionálních, komparativních, transnacionálních a jinak pojatých dějin na národní kategorie a národně státní teritoriální rámce nemusí připadat protismyslná nebo nekonsekventní, nýbrž naopak jako logické vyústění složitých, nejednoznačných vztahů a průniků mezi jednotlivými přístupy a konceptuálními východisky.

Zde také bylo jádro částečného nedorozumění v náznacích začínající diskuse o potřebnosti a relevanci národních dějin v současném českém dějepisce, jež bylo možné sledovat v návaznosti na královéhradecký sjezd historiků (1999), mimo jiné v prvním z řady tzv. diskusních fór, uspořádaných skupinou pražských historiků právě z podnětů sjezdu. Zpochybnění dominance národně historických rámců tu bylo některými oponenty přijato jako principiální zpochybnění legitimity těchto rámců samých. Jejich obrana pak byla vedena v duchu, odpovídajícím dané interpretaci, mimo jiné s poukazy, že také v zahraničí tyto rámce hrají podstatnou úlohu. Že přitom byly činěny odkazy na takové příklady, které v daném ohledu a mezinárodním kontextu rozhodně nejsou *pars pro toto* (polská historiografie),²² je jiná otázka. V dané diskusi bylo bohužel pozdě výslovně zdůrazněno, že tu nejde o útok na legitimitu, ale o kritiku výlučnosti. Další občasná debaty – na fóru i při jiných příležitostech – se k tomuto bodu již bezprostředně nevztahovaly a byly poznamenány primárně jinými tématy, problémy a kontroverzemi.

21 Mimo jiné srov. D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 224–225.

22 JINDŘICH DEJMEK, *Tri glosy k současným historiografickým diskusím*.

<http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/dejmek/htm> (datováno 3. 1. 2000, náhled 30. 9. 2005).

Přesto byla „vnějším“ pozorovatelem v přímé návaznosti na tyto výměny názorů právě koncepce národních dějin trefně označena jako „základní problematika, která bude postupně rozdělovat ‚zdánlivě‘ jednotnou obec historiků, zatím spíše potenciálně, ale možná o to trvaleji“.²³ Nejen hradecký sjezd a následná fóra, ale i některé spory a debaty o konkrétních problémech českých dějin a o některých pracích českých historiků se zdají nesměle nasvědčovat této tezi. Je to problém, který by si zřejmě zasloužil už i rozsáhlou, analytickou pozornost.

Lze tedy snad očekávat, že k diskusím na toto téma dříve či později dojde ve větším rozsahu. Narozdíl od někdejších sporů 19. a 20. století však nakonec nepůjde tolik o to, *jaké* národní dějiny, ale také a snad především o to, *zda, kdy, jak a do jaké míry* dějiny ve smyslu národní minulosti. Zůstala-li by však otázka omezena na pouhou kontrapozici *ano – ne*, byla by taková diskuse málo smysluplná. O možných odpovědích by se ostatně nerozhodovalo v této diskusi, nýbrž v přímém důsledku zásadnějších procesů sociálního a kulturního vývoje české společnosti. Patří již k věci, že v diskusích tohoto druhu zazní krajní stanoviska paušálních „progresivních“ překonavatelů „národního balastu“ na straně jedné a novoobrozeneckých hajitelů národního zájmu na straně druhé. Bude úkolem všech ostatních, aby smysluplnost jakékoli debaty zachránili tím, že ji nenechají ovládnout krajními *hard-linery*. Zda se to však podaří, není při stávající diskusní kultuře vůbec jisté.

K čemu národně dějinný rámec v současnosti

Předcházející odstavce věnovaly převážnou pozornost alternativám vůči národní historii a národně historickým konceptům se dotkly především ve vztahu k jejich rezistenci vůči těmto alternativám a výzvám. Není však na místě vnímat národně traktované dějiny jako přetrvávající relikty nebo reziduum, pokud nemáme dospět k paušálnímu překonavačství. Je naopak třeba se vážně zabývat otázkou, co zakládá jejich smysluplnost a relevanci v současnosti a dohlédnutelné budoucnosti, a nebát se přitom překročit meze vratkých odhadů a předpokladů. Jsou to otázky, kterým by se budoucí diskuse neměla vyhýbat. Nejde tu přitom o to říci, *zda*, v čem a za jakých předpokladů jsou národní dějiny dnes „dobré“, nejde o to je v něčem podpořit. Jedná se mi naopak o zcela věcnou otázku, *zda* k něčemu mohou být dobré v současném (českém) světě, v čem může tkvět jejich legitimita z hlediska soudobých potřeb. Kromě jiných souvislostí je to samozřejmě jen velmi malá výšeč mnohem širší otázky: Jakou historii potřebuje současná společnost?

23 T. SHINOHARA, *Legitimizace historie a koncepce národních dějin*, passim.

Otázka, která by měla být soustavně kladena také v debatách o školní výuce dějepisu a studiu historie – jak o jejím přežití, tak o jejím pojetí.²⁴ Připomínám tuto otázku alespoň *in margine* hlavního tématu – obecně jsou to totiž především argumenty z oblasti budování společenského vědomí (identity), co zaznívá na obranu funkčnosti a potřebnosti školního dějepisu.

Zmíněnou relevanci národních dějin by bylo možné nahlížet v provázaných rovinách relevance oborové a společenské. V obou, zejména však ve druhém případě přitom nelze ignorovat veličinu veřejné, „společenské“ poptávky. Oborová relevance národně historických konceptů spočívá podle mého názoru v samotném faktu, že podobně jako alternativní koncepty a rámce nabízí své nezastupitelné a specifické perspektivy. Pokud by dějiny národa měly být prostě vyměněny, nahrazeny dějinami jinými, znamenalo by to ztrátu specifického vidění problémů a témat tak, jak to umožňuje národně historický kontext. Zcela zásadní tu však je jiná okolnost: Dominance moderních národních, státně-politicky či etnicko-jazykově definovaných forem kolektivních identit v 19. a 20. století v Evropě a podstatné části mimoevropského světa. Skutečnost, že to byl národ, co se stalo tak významnou, určující a normativní formou kolektivní příslušnosti, formou rozhodující o společenských rolích, postojích, hodnotách, ba o bytí a nebytí, nelze ignorovat. Přijetí národa nebo národního státu jako jednoho z nejzákladnějších rámců pro traktování dějin 19. a 20., popřípadě i 21. století, tak zřejmě zůstane aktuální možností i v případných postnacionálních společnostech a jejich historiografiích. Relevance národní kategorie však přirozeně klesá ve vztahu ke starším obdobím, předcházejícím formování moderního národa. Zejména výzkum nacionalismů a na něj navazující výzkumy nenárodních a předmoderních forem kolektivních identit²⁵ přispěly k důslednému zpochybnění klamu, spatřujícího v moderních národech nositele dávných dějin.²⁶ Přirozeně není nelegitimní v teleologické perspektivě moderny pojmát dějiny národa také jako dějiny těch etnických společenství, ke kterým se pozdější národní formování měla odkazovat. Představovat však novodobé kategorie národnosti jako subjekty předmoderních dějin, jejichž příslušníci jednali coby identifikující se příslušníci národa, by již překračovalo meze odborné i věcné relevance tak, jak je vesměs přijímána moderní a také soudobou historickou vědou.

24 P. HILML, *Kdo musí vědět, kdy byla bitva na Bílé hoře?*, s. 101-105.

25 Srov. MIROSLAV HROCH, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*, Praha 1996, s. 16-23.

26 Svěbytným problémům mnohdy spíše podvědomého promítání národní kategorie do minulosti se z perspektivy dějin umění v minulém čísle tohoto časopisu věnovala MILENA BARTLOVÁ, *Je možné psát jiné než nacionalistické dějiny umění?* Dějiny – teorie – kritika 2/2005, s. 247-254.

Pro legitimitu národního pojetí dějin v současnosti mnohem silněji mluví společenská poptávka, jejíž zdroje sahají od dlouhodobých procesů ve sféře společenských kolektivit až po momentální souvislosti politizovaných debat na různá témata. Jakkoli lze mít i v českém případě oprávněně silné pochyby o neměnné stabilitě a neslábnoucím významu národních kritérií skupinové příslušnosti a identifikace v současnosti, zdá se, že národní příslušnost stále zůstává identifikačním kritériem zásadním, spoluurčujícím, ne-li centrálním. Vedení hranice mezi vlastním a cizím probíhá stále po této linii a z hlediska našeho tématu je až sekundárně podstatné, zda vůči prostředí za hranicí vlastního jsou vedeny snahy o porozumění a spolupráci nebo xenofobně-provincionalistické postoje spojené se sebestředně normativním posuzováním „kvalit“ jiného prostředí na základě odchylek od „normálního“ modelu domácího. Podstatné je, že se stále silnou národní identitou musí korespondovat také odpovídající role patřičné vize minulosti coby minulosti národní a že tato vize musí mít mezi koncepty minulosti i odpovídající význam. Jak k tomu nedávno výstižně poznamenal Dušan Třeštík, „právě proto je psaní národních dějin, tj. jejich vědecky odpovědné konstruování, nejzávažnějším občanským činem historikovým – alespoň dnes a zde, *hic et nunc*. Možná, že za padesát let tomu bude jinak, dnes je ale prioritou národních dějin evidentní.“²⁷ Jedná se o nutnost, jež snad neplyne z interně oborových předpokladů, která však je zcela jasně diktována skupinovou, v tom i politickou potřebou. Mnohem jednodušeji řečeno: dokud tu bude reprezentativně silně zastoupena národní identita a společnost, která se bude cítit být společností národní, bude nutně vyžadovat a potřebovat také vlastní, tedy národní dějiny. Jistě není dobré při úvahách o směřování historické reflexe (nebo dokonce historické vědy a výuky) sestupovat na primitivně ekonomistickou argumentaci nabídky a poptávky. Avšak ignorovat tuto skutečnost je stejně pošetilé jako ve jménu „vyšších“ a „pravdivějších“ idejí beze zbytku zavrhnout národní dějinný rámec a propagovat rámce jiné, být přesvědčen o tom, že se touto cestou děje „osvobození“ od svazujících omezeností, domnívat se, že již tímto způsobem lze dosáhnout nějaké emancipace historické reflexe od ideové poptávky, a nevsímnout si, že také touto formou jsou zastávány, propagovány a ideově zakládány skupinové identity jiného druhu.

Zde však vstupuje do hry veličina zásadního významu pro institucionalizovanou historickou vědu: je to problém její aktuální společenské legitimizace, problém toho, jak dokáže přesvědčovat (také sama sebe!) o své užitečnosti a potřebnosti.²⁸ Není tajemstvím, že vzhledem k metodologickému vývoji historické vědy posled-

ního půlstoletí je stále těžší tuto legitimitu vysvětlit široké veřejnosti i těm, kdo svou mocenskou kompetencí institucionální podmínky historické vědy mohou výrazně ovlivnit. Bylo by třeba vést diskusi o tom, zda rostoucí odcizení mezi nepopularizující historickou vědou v úzkém smyslu a životními obzory běžného občana nebo politika je nutné, kde jsou jeho zdroje a nakolik je vůbec možné ho konstatovat. Podstatné však je, že historická věda zde ztrácí jednu ze svých legitimitačních opor. Průměrný občan nebo politik přijímá jako samozřejmost, že bez patřičného školení nepříliš rozumí konkrétním problémům, kterými se zabývají technické nebo přírodní obory. Zatím však není připraven stejnou měrou akceptovat takový odstup od společenských věd, jejichž zdánlivá odcizenost („A k čemu to je? Já tam nerozumím ani jednomu slovu!“) mu připadá samoučelná a neoprávněná. K tomu pak ještě přistupuje vulgárně ekonomistická atmosféra, v níž výsledky vědy jsou měřeny jejich přímým projevem v oblasti zdraví, techniky a spotřeby, nebo dokonce „uplatněním ve výrobě“. Jako společensky žádoucí, přínosné a smysluplné jsou v obecném povědomí chápány takové vědecké výzkumy, které slibují zlepšení materiálních životních podmínek, snížení nákladů a vyšší životní jistotu a u nichž je relativně snadné představit si vliv na každodenní život současného člověka. V takovém ovzduší je jen logické, že jsou společenské vědy vystaveny existenčním problémům. Nejen v českém případě jsou toho dokladem jejich podproporční možnosti rozvoje, ale také tlak, kterému jsou vystaveny ve výzkumné a vzdělávací politice států a někdy i v rámci velkých vědeckých a vzdělávacích institucí, jako jsou univerzity nebo akademie. Pokud mají společenskovední obory své místo obhájit, musí k tomu vyvinout patřičnou argumentaci a strategii. Zde bohužel nestačí poukazovat na vědecké výsledky a jejich relevanci z vnitrooborového hlediska, která není pro mnohé představitelná, a tedy ani přesvědčivá. Není třeba si dělat iluze: ti, kdo na vědeckou a vzdělávací politiku mají bezprostřední vliv, se zajímají o „praktický význam“ vědy tak, jak mu rozumí oni (srov. například zakládací heslo aplikovaného výzkumu). Argumentaci je třeba vést v kategoriích jim srozumitelných. Mnohé cíle, které si například různé směry současné historiografie kladou, prostě nemusí pochopit. Nevzít na vědomí tuto skutečnost znamená vyhlásit boj větrným mlýnům.

Právě ve vztahu k hlavnímu tématu tohoto příspěvku nelze pominout podstatnou okolnost: národní historiografie, která představuje dějiny národa, nebo dokonce pěstuje jeho tradice a hájí jeho imaginární zájmy, je něčím, co může v obecném povědomí i v očích aktérů vzdělávací, výzkumné a kulturní politiky být srozumitelným, „praktickým“, skoro hmatatelným přínosem. V souvislosti s tím, co bylo zmíněno o přetrvávajícím, byť asi oslabeném významu národní kolektivní identity třebas v české společnosti, je jen logické, že společenské funkce historické vědy, vztahující se nějakým způsobem k této národní kategorii, mohou být i nadále legitimitačním faktorem těžké váhy – stejně významným, jako jsou očekávání kladená

27 D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 173.

28 Srov. MICHAEL VORÍŠEK, *Mezi minulostí a současností. Teze o historiografii a její legitimitě*, www.dejas.cz/archiv/04-2003/d5-42003.html (náhled 30. 9. 2005).

na zábavnou funkci historických popularizací. Je věcí jinou, do jaké míry se z prostředí historiků prosadí různé postoje k této výzvě: jistě lze podlehnout mefistofelskému pokušení ji prostě přijmout tak, jak je v konkrétní situaci právě formulována, a beze zbytku ji akceptovat, třeba i s cílem pragmaticky vytvářet prostor také pro jiná historická bádání. Lze ji však také ignorovat, lze proti jejímu případnému přijetí bojovat, lze se snažit ji přijmout jako východisko k pokusům o změnu takto nastavené společenské objednávky.

Národní rámec českých dějin a výzvy 90. let

Skutečnost, že vztah politiky a vědy nabyl v 90. letech při některých příležitostech znovu na významu, není třeba zvláště zdůrazňovat. Dělo se tak i přes často proklamovaný apolitický étos historiků.²⁹ Bylo by naivní a přehnané takové spojení v každé jeho formě a podobě paušálně odmítat, neboť jeho absolutní přerušeni není možné, a navíc by bylo třeba vůbec diskutovat o tom, nakolik by bylo žádoucí. Vzájemné relevanci politiky a vědy se jistě vyhnout nelze. Implicitním dokladem toho byl konečkonců hned po roce 1989 rozvoj zájmu o dosud málo žádoucí nebo zcela zamlčovaná témata, jejichž dřívější upozaděni bylo motivováno ideologickými zřeteli. Nová a silná pozornost věnovaná například některým problémům vzniku a politického vývoje meziválečného Československa, jež byla přinejmenším ve své popularizační složce ze zcela pochopitelných důvodů naladěna na oslavu prvorepublikových tradic, se v krátkodobém horizontu podílela na legitimizaci nastalých politických změn a nového systému. Odkaz právě k těmto hodnotám přirozeně nemohl být zdaleka prost národně relevantních tradic. Bylo to konečně zcela logicky období vzniku a meziválečného vývoje Československa a druhé světové války, co vzbudilo některé kontroverze a co vedlo k vystoupením řady historiků, jež měla přímý vztah k národní tradici, k aktuální společenské, resp. politické poptávce motivované národními zájmy, ba v některých případech i k výslovné argumentaci národním zájmem, vrcholící ve ztotožnění národní a demokratické tradice s kategorií objektivní vědeckosti.³⁰

Mnohá z těchto vystoupení vzbudila na různých stranách pochyby a nesouhlas, zároveň však patřila právě do té skupiny aktivit historiků, které byly na

29 T. SHINOHARA, *Legitimizace historie a koncepce národních dějin*, passim.

30 Srov. zejména VĚRA ŌLIVOVÁ, *Manipulace s dějinami první republiky*. Praha 1992, např. s. 5-6, 27-28. Tím nemá být řečeno, že například právě tento text není v mnoha směrech výstižnou polemikou s podivenovskou interpretací, což bylo ostatně i jeho hlavním posláním. Nemělo by ale být pomíjeno, že podobná ztotožňování se „seriózností“ zazněla i při zaujímání stanovisek problematizujících převážující národně-historické interpretace významných problémů českých dějin – srov. např. EMANUEL MANDLER, *Češi i Němci. Legendy, spory, realita*, Praha 2001, s. 96-98.

veřejnosti nadprůměrně viditelné. Výzev a směrů tu bylo mnoho. Připomeňme alespoň nejvýznamnější z impulsů, které od 90. let výrazným způsobem problematizovaly nebo naopak zdůraznily roli historiografie ve vztahu k národní tradici a zájmu.

Patřila sem samozřejmě silně personalizovaná problematika hodnocení Edvarda Beneše v různých tematických souvislostech a především tolik zpolitizovaná otázka tzv. Benešových dekretů a poválečného odsunu Němců, spolu s jeho rolí v česko-německých, resp. česko-bavorských a česko-rakouských vztazích. Kontroverzní politická vyjádření z různých stran, význam přisuzovaný této problematice pro český právní řád, pro legitimitu poválečných změn a pro aktuální vývoj bilaterálních a multilaterálních vztahů, stejně jako zjevná ochota části českých a německých politických sil tato témata účelově využít v politické propagandě, v níž bylo sice argumentováno národními zájmy, jež však ustupovaly zájmům partikulárním a stranickým, to vše vytvářelo pro historiky a pro společenskou rezonanci části historické vědy podmínky, které byly stejně příznivé jako komplikované.³¹ Otevřelo to cestu k takovým krokům, které mohly být částí politiky vnímány jako společenská přínosnost a užitečnost historické vědy, a možná i umožnily některým historikům rozvinout aktivity tímto směrem, jež mohly být svého druhu vědomou strategií k legitimizaci oboru. Při podobných druzích společensko-politického angažmá vědy samozřejmě vyvstává zvýšené riziko překročení nepřilíš zřetelné hranice politické instrumentalizace a služebnosti a nakonec i zesílení existenční závislosti vědy na politice. Bylo ostatně patrné, že ze strany politiky stále existuje připravenost iniciovat formulaci a publikaci historických výkladů, jež jsou s „národním zájmem“ či vládní politickou linií v dotčených problémech konformní, a povyšovat je takřka na úroveň oficiálních výkladů historie,³² nemluvě již

31 K problematice vztahu mezi historickou vědou, jejími nároky na výklad dějin, národním konceptem minulosti a tematikou odsunu srov. zejména PAVEL KOLÁŘ, *Vertreibung zwischen nationaler Meistererzählung und Deutungsp pluralität. Der tschechische Vertreibungsdiskurs im Licht geschichtswissenschaftlicher Streitschriften*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 53/2005, s. 925-940. Přehledově k diskusím a sporům v české historiografii týkajícím se v 90. letech odsunů JIŘÍ PEŠEK, *Zwangsmigrationen von Tschechen und Deutschen 1938-1945 in der tschechischen Geschichtswissenschaft seit 1989*, Studia Germanica et Austriaca 2002, s. 64-67; TÝŽ, *Vertreibung als Thema in Tschechien*, in: *Flucht – Vertreibung – Integration*, Bonn-Bielefeld 2006, s. 167-173; MICHAL KOPEČEK, MIROSLAV KUNŠTÁT, *Sudetoněmecká otázka v české akademické debatě po roce 1989*, Soudobé dějiny 10/2003, s. 293-318. Dále srov. MILOŠ HAVELKA, *Gedächtnis und Geschichte, Zusammenleben und Vertreibung*, in: *Flucht und Vertreibung in europäischer Perspektive*, hrsg. von Jürgen Danyel, Philipp Ther, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 51/2003, s. 13-19. Z historiograficky argumentujících diskusí, které se částečně odvolávaly k historiografické argumentaci a zároveň vyvolaly polemiky týkající se problému odsunu, srov. například PETR PÍTHART, PETR PŘÍHODA (edd.), *Čítanka odsunutých dějin*, Praha 1998; E. MANDLER, *Češi i Němci*, s. 84-172.

32 Srov. k tomu P. KOLÁŘ, *Vertreibung*, s. 934.

o některých zcela absurdních politických tematizacích dějin ve jménu národního zájmu.³³ Avšak před vyslovením obecného odsudku aktivit historiků souvisejících s politickou propagací historických výkladů dějin je třeba si uvědomit, že jejich nositelé zpravidla usilují o přesný opak než o služebné postavení historiografie a že toto riziko je nedílnou součástí každé společenské angažovanosti vědy, jejíž legitimitu nelze paušálně odmítnout.³⁴ Na významu v tomto kontextu po roce 1989 jistě nabyla především skutečnost, že se jak česká historiografie při své oborové legitimizaci, tak historikové v procesu utváření profesního étosu odvolávali na hodnoty apolitičnosti, distance vůči aktualizaci, odideologizování, nestrannosti a především tradičně chápaných kategorií objektivitu a pravdy.

Bylo ostatně jisté významnou skutečností, že se právě ve zmíněných souvislostech diskusí a kontroverzí o odsunu ozval slyšitelný hlas historiků proti „znásilňování dějin“³⁵ ve jménu aktuálních partikulárních politických cílů. Byla však velká škoda, že pozdější hlas jiných historiků, protestujících roku 2004 proti uzákoňování dějin, zůstal téměř nepovšimnut.³⁶ Bohužel nemáme podklady pro to, aby chom mohli reprezentativněji analyzovat reakce českých historiků na schválení zákonné normy týkající se zásluh jednotlivce o stát. Avšak dojem, že u některých z nich našel tento zákon pozitivní ohlas, musí vést k otázce, zda tu sdílení speci-

33 Ve dnech dokončování tohoto textu se Václav Klaus v souvislosti s přístupovými rozhovory mezi Evropskou unií a Tureckem pokusil o analýzu mýtu tureckého nebezpečí. Argumentoval přitom i v kategoriích národního zájmu a svým úvahám dal v tomto směru i historický rozměr: „Jsem přesvědčen, že Česká republika v EU spojence potřebuje, a jsem přesvědčen i o tom, že Turecko může být jedním z nich. Naše země byla ve sporu s Tureckem naposledy v 17. století, což se v žádném případě o mnohých dnešních členských zemích EU nedá říci. S Tureckem už několik století žádné třetí plochy nemáme a měli bychom toho využít. Je to téma, které spadá do kategorie českých národních zájmů a není to téma ideologické.“ – VÁCLAV KLAUS, *Mýtus „tureckého nebezpečí“*, Hospodářské noviny z 10. října 2005, s. 11.

34 Dobře to konečně ukázalo jedno z nejmarkantnější vnímaných setkání politické potřeby a prezentace historiografických perspektiv z polistopadové éry, jakým byla známá brožura *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002. Nelze totiž povolitických činitelích chtít, aby byli informováni o problémech, jež vnesla do chápání historikovy práce postmoderna a jež si i v dějepisectví pomalu probíjávají cestu k širší reflexi (nehovojím zde o nutné akceptaci). Není se tedy třeba divit, natož jim zazlívát objektivistickou víru, že jim historická věda může dodat pravdivý, objektivně platný výklad a zhodnocení stále znovu aktualizovaného problému novodobých dějin. Není nutné apriorně odmítat možnost, které tu skupina historiků využila ke zviditelnění historiografických perspektiv a k případnému vlivu na vnímání této problematiky v politických a širších společenských kruzích, což je typ společenské angažovanosti vědy, kterému snad lze přitakat i z pozic těch, kteří odmítají jakékoli hodnotově konotované rozlišování vědeckého a mimovědního traktování minulosti. Je věcí osobních postojů a názorů, nakolik se kdo právě s takovou konkrétní formou veřejného angažmá historické vědy nebo s perspektivami a výklady prezentovanými při těchto příležitostech může či nemůže ztotožnit.

35 JAROSLAV PÁNEK, JIŘÍ PEŠEK, *Historikové proti znásilňování dějin. Stanovisko sdružení historiků České republiky*, in: *Historikové proti znásilňování dějin. Příloha ke Zpravodaji Historického klubu č. 12*, Praha 2002, s. 3–7.

36 *Nepotřebujeme uzákoňování dějin*. <http://www.czsk.net/svet/clanky/publicistika/dejiny.html> (náhled 26. 10. 2005).

ficky chápaného (jako vždy) národního zájmu přece jen nepřevážilo nad historicko-vědní perspektivou, ke které se jako k vědeckému étosu jinak hlásí. Tím by byla nejen překročena mez politické instrumentalizace, nýbrž by ztratilo na smyslu i obviňování oponentů z věcné a odborné nekompetence, z nezpůsobilosti nebo neochoty k historiograficky relevantnímu hodnocení dějinných problémů. Tato obviňování sice v mnohém nejsou neopodstatněná, v daném případě by se však stala příslovečným voláním zloděje.

Opakujme tedy, že tyto zkušenosti nebo dojmy by neměly vést ke generalizujícímu odmítnutí politické a národní angažovanosti historické vědy tak, jak ji je možné sledovat od 90. let. Historiografii se tu nabízí nejen případný, byť svým způsobem problematický prostředek legitimizace, ale také řídká šance jistého reálného vlivu na vnímání a hodnocení dějinných problémů a na nakládání s nimi. Jde spíše o to, jak se s takovou příležitostí dá pracovat. Do zmíněného kontextu tzv. dekretů a odsunu, jak byl znovu tematizován od 90. let, přece nepatřily jen národovědecké obrany a usvědčování „nepřátel“ z „historické lži“ a nekompetence, ale také snahy o vypořádávání se se souvisejícími problémy³⁷ a nakonec i o překonávání aktuálních rozporů plynoucích z kolektivních historických zkušeností. Vždyť i bilaterální historické nebo učebnicové komise jsou dokladem významu národních kategorií v současné historiografii a v těch jejích aktivitách, které mohou výrazně přispívat k její společenské legitimizaci: smyslem práce komisi je nalézání konsensu, nebo alespoň vzájemného porozumění při diskusích o národně podmíněných hodnoceních problémů ze vztahových dějin, východisko a princip tu však přesto zůstávají národní: vztahová tematika je definována jako relace mezi dvěma národy a také kýžené porozumění se má dít přes národní hranici.

Jinou výzvu představovaly v 90. letech občasné pokusy o narušení některých základních elementů národně historické a národně historiografické tradice. Bylo by možné zde zmínit některé příspěvky k politickému systému meziválečného Československa a k období okupace, které se rozcházely s dosud (nebo právě tehdy) navyklými obrazy a představami, ale třeba také v 90. letech módní, dodnes trvající, někdy pózovitě nevázané, někdy zcela vážně míněné pábitelsky staromilské rakušanství, zhlížející se v tradicích a každodenních realitách z dob habsburské monarchie. Patřily by sem jistě i již zmíněné žurnalisticko-intelektuálské pokusy o „rozchod“ s obrozeneckými tradicemi a „usvědčení“ oslavovaných českých obrozenců jako zakladatelů negativně konotovaného nacionalismu. V neposlední

37 Sem jistě patří i snahy o vysvětlování národně podmíněných stanovisek stejně jako úsilí vést diskuse v mezích určitých oborových standardů, jak toho bylo dokladem volání jak proti znásilňování, tak proti uzákoňování dějin.

řadě k tomu mohly nepřímo přispívat i některé širší názorové, tematické a metodologické jevy v českém dějepiscetví: od prvních reflexí dekonstrukce, které se dotkly národní kategorie zcela bezprostředně („vymyšlení“ si českého národa),³⁸ přes historické a sémiologické analýzy národní mytologie³⁹ až po faktickou relativizaci některých stereotypů národní historické tradice („temno“), například v kontextu historického a literárněvědného výzkumu baroka. Svým způsobem by do podobného výčtu mohlo patřit i zdůrazňování potřeby opustit výkladové schéma českých dějin jako dějin českého etnika a sílící pozornost věnovaná sociálním skupinám dosud z národních dějin vylučovaných (pobělohorská a novodobá šlechta) nebo dějinám Němců a posléze i jiných etnických skupin v českých zemích, ačkoli v druhém případě i takto vázaný zájem samozřejmě vychází již definičně z národně-etnické kategorie. Do širšího kontextu by pak mohlo být zařazeno též kulturní a umělecké nakládání s historickou tematikou, inklinující stále více k takovému traktování národně dějinného kánonu, které rozhodně nelze označit za předávání a upevňování. V tomto smyslu snad lze uvažovat o přímé návaznosti na část české kultury 60. a 70. let (historická beletrie, film).⁴⁰ Kulturní jevy tohoto druhu rovněž vykazují mimořádné spektrum, od zmíněné sémiologické analýzy přes kritické traktování, demytizaci, odmítavou nebo naopak laskavou ironii až po nepřilíši náročné anti-obrazy dosud uznávaných národních velikánů, otců vlasti atd.

Tyto jevy přímo nebo nepřímo, úmyslně nebo bezděky, s vědeckou erudicí či bez ní, s různou myšlenkovou hloubkou, radikálně nebo mírnou modifikací na jedné straně přispívaly k narušení národního dějinného kánonu a na straně druhé k odstupu vůči národní kategorii coby základní kategorii v nahlížení na historickou zkušenost. Jednou z jejich klíčových součástí tedy muselo být opuštění, zpochybnění, narušení nebo odmítnutí stávajícího a tradicí či národním zřetelem posvěceného. Pokud tudíž pro část těchto projevů bylo svého času použito označení „negativistické pojetí českých dějin“,⁴¹ nebylo to nijak neopodstatněné. Dokonce se zdá, že by takové spojení mohlo být dobře využito jako analytický pojem, jako *terminus technicus*, avšak za předpokladu, že by se jej podařilo prosa-

38 Srov. DUŠAN TŘEŠTÍK, *Vymyslí si český národ*, in: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu, Litomyšl 1998, s. 21-30; TÝŽ, *Češi a dějiny*, s. 194-204.

39 VLADIMÍR MACURA, *Znamení zrodu*, Praha 1995; TÝŽ, *Český sen*, Praha 1998; JIŘÍ RAK, *Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Praha 1994.

40 Srov. BLAHOŠLAV DOKOUPÍL, *Český historický román 1945-1965*, Praha 1987, s. 223-224.

41 Srov. JĀROSLAV PĀNEK, *Historiografie, historické vědomí a odpovědnost. Úvodem k VIII. sjezdu českých historiků*, in: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.-12. září 1999, (ed.) Jiří Pešek, Praha 2000, s. 19-27, zde s. 22-25; TÝŽ, *Současné reinterpretace českých dějin*, Spory o dějiny 1/2000, s. 13-23.

dit jako pojem hodnotově zcela neutrální, bez normativního nároku a s vědomím, že se tím myslí jedna ze složek těchto jevů, složka zpochybňující a „rozkladná“, že se tím však jejich kulturní role nevyčerpává.

***

Zdá se tedy, že současná historiografie, v tom i česká, možná stojí na jednom ze svých historických rozhraní. Aniž by to bylo předmětem trvalé a rozsáhlé meritorní diskuse, bude se přímo nebo nepřímo, explicitně nebo implicitně muset zabývat otázkou, jak nakládat s jedním ze svých stěžejních paradigmat posledních dvou staletí. Bude to vypořádávání tím složitější, že zatím nic nenavědčuje možnosti jednoduchých řešení. Přesto nutnost jejich zvažování nebo hledání bude plynout v neposlední řadě ze změn v oblasti společenského vědomí. Na tyto změny bude třeba také ve východiscích historické vědy adekvátně reagovat, ať již se možné reakce stanou předmětem soustředěné reflexe a diskuse či nikoli. Zda budou historikové připraveni a ochotni o těchto problémech otevřeně a věcně diskutovat, nemusí být v konečném důsledku tolik podstatné.

Mnoho indicií nasvědčuje tomu, že jisté přeměny v oblasti kolektivních identit směrem od národní dominance nastaly a že tomu odpovídá i řada jevů na úrovni historické reflexe, v tom i historické vědy. Zpochybnování priority národně historických rámců a propagování rámců jiných, zčásti dokonce v mezích skutečné propagace alternativních kolektivních identit, jsou toho dokladem. Tyto indicie, jež jako vždy mohou být klamné a vést k předčasným závěrům, se zdají být typickým projevem změny pozvolné a počínající: ukázali jsme již na příkladu kolektivní identity i národně dějinných rámců v současnosti, že se zde řada projevů změny a posunu spojuje se silnými prvky trvání, kontinuity a perzistence. I v tom by se však zdaleka nejednalo o nic netypického, spíše naopak.

Změny v roli, již při traktování a reprezentaci dějin hrají národní kategorie a rámce, jsou tedy nedílnou součástí velmi rozsáhlých sociálních a kulturních procesů a nelze je redukovat na interní otázku oborového diskurzu. Znamená to, že nejsou zdaleka jen (a ani v první řadě) záležitosti historické vědy. Zvažování souvisejících otázek jí proto nebude moci být vyhrazeno: nebude to koneckonců ani prakticky možné. Bylo by proto protismyslné a marné v diskusi o pojmání dějin ignorovat ty hlasy, které budou zaznívat z mimooborových pozic nebo proti kterým by z hlediska formálních vědeckých kritérií bylo možné vznést oprávněné výtky ochotnické nekompetentnosti. Jistě to může u leckoho vzbudit pocit, že se tím připouští vpád nepovolných do hájemství historiografie. Na druhou stranu se však současně mohou – přinejmenším teoreticky – znovu otevřít možnosti širšího podílu historické vědy na významných sociálních a kulturních procesech. Bylo by naivní se domnívat, že hlas jakési historické obce bude, zejména u tak závažných

otázek, někdy znít jednotným a halasným sborem, že jej bude hodně slyšet, nebo že bude dokonce respektován. Ale i kakofonie historiků může společenskou reflexi obohatit o témata, kategorie a perspektivy, které by neměly zůstat opomenuty a které pro intelektuální vypořádávání se s novými výzvami mohou mít dalekosáhlý význam.

KRÁSNÁ LITERATURA A HISTORICKÁ FAKTA BELETRIE JAKO SYMBOL A ZDROJ PŘI PSANÍ O RUSKÝCH A VÝCHODOEVROPSKÝCH DĚJINÁCH

Martina Winklerová

**Belles Lettres and Historical Fact
Fiction as a Symbol and Source in Writing
on Russian and Central European History**

This article is concerned with the historical construction of images of Russia and Central Europe through fiction and looks at the pitfalls of using fiction as a historical source. In addition, the author uses concrete examples to consider Russian and Central European novelists' interest in history and to analyse the way they perceive the past. She is critical of the fragmentary fashion in which Western historians use images of Russian life in Russian fiction, sometimes oversimplifying and distorting. At the same time she raises a basic question for the image of the past: how was fiction read at the time of its writing and how has fiction been used in the framework of social and cultural communication. At the theoretical level she reaches the conclusion that historians will have to create their own methods, distinct from the methods of literary critics, for establishing the importance that fiction had at a particular time, in a particular political situation and within a certain social class or group.

Martina Winklerová (1970) působí na Humboldtově Univerzitě v Berlíně, martina-winkler@web.de

Pro historiky beletrie vždycky byla zdrojem informací a inspirace. Zdá se však, že to platí především pro ty historiky, kteří se specializují na Rusko a východní Evropu. Může za to patrně několik vzájemně na sobě závislých faktorů. Zaprvé se od 19. století mělo za to, že literatura má pro ruskou společnost a kulturu mimořádný význam. Tato domněnka hrála podstatnou roli při našem vnímání Puškinovy doby, a to nejen od chvíle, kdy Jurij Lotman vyvolal mezi mnoha odborníky diskusi o tom, jak byl od počátku 19. století život provázán – nebo údajně provázán – s literaturou. Pojetí takové beletrie, která zároveň odráží a utváří život, vypracovala v Rusku 19. století nově vznikající literární kritika, nikoli samotní spisovatelé.